

Аннатация номчулга

2-ги класстын номчулга эртемнге тургускан календарлыг план Тыва Республиканын ниити болгаш профессионал ооредилге яамызынын чанында ооредилге-методиктиг човулелдин бадылааны-биле, Л.С.Кара-оолдун 2-4 класстарга тургусканы эге школанын номчулга программазынга (Кызыл-2011 чыл) даянып тургустунган.

Эге школага «Литературлуг номчулга» деп эртемни өөрөдириниң кол **сорулгазы** – төрөөн дылынга медеделдиг, шын база аянныг номчуп билир кылдыр чаңчыктырарда, тыва дылында бижиттинген өөрөдилге, эртем-популярлыг база чечен чогаал сөзүглелдериниң утказын шиңгээдип, угаап бодаар чаңчылдарын оттуруп сайзыратпышаан, бот номчулга дуржулгазынга даянып, номчукчу бүрүн эргезин хевирлээр.

Ук сорулганы боттандыраы-биле дараазында **айтырыгларны** шиитпирлээр:

- төрөөн дылынга чугаа ажыл-чорудулгазының бүгү хевирлерин (дыңнаары, номчууру, чугаалаары, бжири) сайзыратпышаан, өске кижилер-биле харылзаа тудуп билир кылдыр чаңчыктырар;
- тыва чечен сөстү эстетиктиг шиңгээдип алырынга белеткеп, төрөөн дылынга номчуттунар сонуургалын оттуруп сайзырадыр;
- тыва чечен чогаалдың сөзүглелдери-биле ажылдап билир кылдыр чепсеглээр сорулгалыг эге практиктиг билиглерни бээр;
- чаңгыс ол-ла темага бижиттинген тыва болгаш өске чоннарның чогаалдарын деңнеп, дөмей болгаш ылгалдыг чүүлдерин тодарадып билир кылдыр чаңчыктырар;
- уругларның номчаан чогаалдарынга даянып, оларның мөзү-бүдүжүн хевирлеп тура, *эки – багай, буянныг – бак* деп чүүлдер дугайында билиглерин сайзырадыр, төрөөн чону база өске аймак кижилер чурттап турар чурту дээш чоргааралын оттуруп, тыва болгаш Россияның чоннарының культура база чечен чогаалын хүндүлеп билир кылдыр кижизитпишаан, өөреникчиниң мөзү-эстетиктиг дуржулгазын байыдар.

2. «Литературлуг номчулга» деп эртемниң ниити характеристиказы

«Литературлуг номчулга» деп эртемге сайгарар сөзүглелдерниң кол темалары. «Төрөөн чугаа» номун тургузуп тургаш, темаларны берип кааны езугаар өөрөдири албан эвес, авторлар боттарының сүмелерин кирип, өскертип болур.

2-ги класска «Литературлуг номчулга» деп эртемни өөренири-биле неделяда 2 шакты берип турар, ниити-биле – 68 шак.

Личностуг (бот - тускайлан), метапредметтиг, эртемге хамаарыштыр шингээттинер туннелдер.

Личностуг (бот-тускайлан онзагайлыг) Оореникчилерге хевирлеттинген турар билиглер:

- Төрөөн дылывыс харылзажырынын база мээ-медереливистин шынарын коргузеринин кол чепсээ;
- Төрөөн дыл национал культуравыстын кол болуушкуну;

- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдын бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чоптуг ажыглап билири.;
- Торээн дылын улаштыр оорениринге сонуургалын оттурары;
- Аас болгаш бижимел чугаага дылдын уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.
- Бойдусту, ниитилел амыдыралын хайгаараарынга ундезилээш, материалистиг узел-бодал-биле чепсеглээри.

Оореникчилерге хевирлеттинип болурунун билиглери:

- Торээн дылын сайзырадырынга. ону кадагалап арттырарынга оореникчинин бот киржилгези;

Метапредметтиг.

Регулятивтиг (углаар-бааштаар)

Оореникчилернин чогуур деннелге билип алыр ужурлуг чуулдери:

- Ооренип турар эртеминин тема, болук аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;
- Башкынын удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны кууседип ооренири;
- бот хыналданы, удур-дедир хыналданы кылып билири.
- Салдынган сорулгага дууштур кылыр ужурлуг ажылды планнап, хайгаарап, оон туннелинге чедеринин болдунар аргаларын тодарадып билирин ооредир.
- Сорулганы шын салып, ону чедип аларынын аргаларын дилеп , тып билирин ооредир.
- Ооренген чуулдерин сайгарып, болуктеп, деннеп, туннеп билиринге, оларнын иштинден кол болгаш чаа чугула чуулдерни тып, тайылбырлаарынга оореникчилерни чанчыктырар.

Оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- Ооренген темазынга алган билиглерин туннеп болгаш унелеп билирин боттандыраары;
- аас болгаш бижимел чугааны дылдын негелдери-биле чогуур уезинде практика кырынга оскертип болгаш ажыглап билири

Билиин ханыладырынга туннелдер (познавательные)

Оореникчилернин ооренип алыр ужурлуг билиглери:

- билиин ханыладырынга дууштур сорулганы салып билири;
- херек дыннадыгларны ангылаары; херек билиглерни дилеп-тывары;
- аас болгаш бижимел чугааны шын тургузуп билири;
- тургустунуп келген айтырыгларны тода, шын шиитпирлээр аргаларны дилеп-тывары;
- дыннаан, номчаан созуглелдеринден херек, кол чуулду тывары;
- берге айтырыгга шын харыыны дилеп-тывары.
- Чаа чувени билип алыр чуткул-сонуургалын улам сайзырадыр
- Словарьда, библиотека каталогтарында бар чугула медээлерни кылып, ону дилеп, шыгжап чанчыгары. Компьютерге ажылдап ооренири.

- Эштежип ажылдаарыңа ооренир. Бодун ангы-ангы рольдарга кириштирер (удуртур, кууседир)
- Херек материалдарны дилеп, тып билири. (янзы-буру номнар, словарь, интернет)

Оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- Библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медреселдиги-биле тургузуп билири;
- болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып, дамчыдып билири;
- алган медээлерни сайгарып, критикалап билири;

Коммуникативтиг

Оореникчилернин ооренип алыр билиглерин:

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- ангы-ангы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннелге келиринге ооредири;
- бот туружун болгаш бодалын быжыглап чанчыгары; ангы-ангы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннелге келиринге ооредири;
- коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдын аргаларын чедимчелиг ажыглаары;

Оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- коммуникативтиг сорулгаларны дыннакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медээни, билигни чедирери;
- удур-дедир хыналда уезинде бот-боттарыңа дузаны уезинде чедирип, билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдын аргаларын чедимчелиг ажыглаары;

«Тыва литературлуг дыл» эртемнин программасынын тургузуу.

Номчулга программасы дорт кезектен тургустунган:

1. номчулганын тематиказы
2. класстан дашкаар номчулга
3. номчулга талазы-биле алган билиглерин, чанчылдары болгаш мергежилдери
4. чогаалдарнын хевирлерин(жанрлары) практиктиг таныжылга

Чамдык кол темалар класс бурузунун программасында бар. Ынчалза-даа олар анаа катаптап турар эвес уругларнын назы-хары улгадып, билиинин деннели бедээни-биле чергелештир чечен чогаалдарнын хемчээли, утказы болгаш дылдын уран-чечен аргалары чоорту нарыдап, чаа чуулдер немежип бар чыдар.

Номчулгага болгаш чугаа сайзырадылгазыңа оореникчилернин кол билиглерин, мергежилдери болгаш чанчылдары.

2-ги классты доозуп тургаш, оореникчилер дараазында чуулдерни шингээдип алган турар.

Номчулганан чанчылдары:

Бирги чартык чылда 2-3 слогтардан тургустунган нарын эвес состерни будуну-биле адап, 3-4 слогтарлыг элээн нарын хире состерни слогтарга чарбышаан, шын, медеделдиг номчуп билир; домакка состерни бот-боттарындан адырбайн, утка талазы-биле аразында тудуш холбаалыг кылдыр номчуур; номчулганан темпизи чоорту дургедеп, таныш эвес созуглелди номчуурунун дургени минутада 35-45 хире сос.

Ийиги чартык чылда утка талазы-биле билдингир состерни болгаш домактарны шын, аянныг, медеделдиг, илдик чокка, тода дынналдыр номчуп шыдаптар; созуглелде чугула утка илередир состу ун-биле (унну бедидип азы чавызадып тургаш) ылгап билир; таныш эвес созуглелди номчуурунун дургени 1 минутада 55-60 хире сос. Медээ, айтырыг, кыйгырыг демдектерин барымдаалап, домактарнын аянын ун-биле дамчыдып билир. Аянныг номчуурунга белеткенир талазы-биле бот-онаалганы башкыдан алгаш, улуг эвес созуглелди иштинде номчуп билир.

Созуглел-биле ажыл. Номчаан чуулунге хамаарыштыр айтырыгларга харыы берип, утказын чугаалап, кол бодалды илередип билир. Чогаалдые киржикчилеринин кылып турар чуулдерин унелеп, чылдагаанын тайылбырлап шыдаптар. Созуглелди боттарынын состери-биле катаптап чугаалаары. Номда бердинген айтырыглар болгаш онаалгаларны номчаан чуулунге хамаарыштыр ажыглап билири: номчаан созуглелдин адын номнуе допчузундан тып шыдаары. Башкынын дузазы-биле кезектерге чарып каан созуглелдерге аттар тывар. Абзацтарны барымдаалап тургаш созуглелдин утказын шын тургузарынга баштайгы чаечылдарны алыр. Шулукуту аянныг номчуп, доктаадып, тоолдарны ыдып билир.

2-ги класстын оореникчилеринин билиинин предметтиг хевирлеттинген турары:

-Ыткыр, сымранып, иштинде созуглелди бодунун билип алыр шаа-биле дурген номчууру.

-Созуглелдин хевирлерин литературлуг негелделерге дууштур (шын адалга, бижик демдектерин, логиктиг ударениени сагып) номчууру.

-Созуглелдин адынга болгаш бердинген чуруктарынга даянып, оон утказын баш удур даап бодаары.

-Номчаан чуулунун кол состеринге даянып , утказын бодунуе созу-биле дамчыдып билири.

-Болуушкуннарнын болуп турар аайы-биле дес-дараалашкаан сагып чугаалаары.

-Созуглелди кезектерге утказынын аайы-биле чарып, башкынын дузазы-биле бодун болгаш нарын план тургузуп, кезек бурузунге база будун созуглелге хамаарышкан айтырыгларны тургузуп билири.

- Номчаан чуулун долузу-биле, кысказы-биле, шилилгелиг, диалогтарны медээ домактары-биле солуп, чувелернин овор-хевирин деннеп, чугаалап билири.

-Номчуур номунун титулдуг арынын, аннотациязын, эге база туннел созунге даяныры.

-Хереглээн номун алфавиттиг каталогтан тып, библиотекада бар номнарны ажыглап ооренири.

-Справочниктер, энциклопедиялар, уругларга хамаарышкан журналдарны ажыглап билири база кыска аннотацияларны сүмелээн номнарга тургузары.

- Номчаан материалында кол маадырларныё мозу-шынарларын кижинин алдынар ужурлуг дурумнери-биле деннээри.

2-ги класстын оореникчилеринин предметтиг хевирлеттинген турар үжурлүг билиглери:

-Номчаан чуулунге хамаарыштыр бодунун бодалдарын илередип билири, ону аас болгаш бижимел-биле дамчыдып билири.

-Созуглелдин эстетиктиг болгаш мозу-шынарга хамаарыштыр унелиг талаларын бодунун билип турар аайы-биле илередип билири.

Планнатынган туннел:

- ангы-ангы созуглелдерни ыткыр дынзыг аянныг номчулга, иштинде номчулга болгаш дыёнап турар уеде уткаларын шын медеделдиг билип алыры; оларнын онзагай шынарларын (уран-чечен, эртем-популярлыг, тайылбырнын), созуглелдернин кол уткаларын болгаш кол маадырларын; утка аайы-биле айтырыгларга харыылап билири; болуушкуннарнын чурумун тодарадып билири; номчаан азы дыёнаан ооредиглиг, эртем- популярлыг болгаш уран-чечен созуглелдерге айтырыгларны салып билири.

Бердинген туннелдернин чедип алырынын билии:

- созуглелдернин ангы-ангы хевирлериниё шынарларын тодарадыры; - номчаан азы дыёнаан созуглелинин кол утказын, кол маадырларын, созуглелдин утказынга хамаарышкан айтырыгларга харыылап тургаш, болуушкуннарныё чурумун тодарадып билири;

- созуглелдин утказынга хамаарышкан айтырыгларны салып билири.

Темаларнын туннелин унелээри.

Программа дараазында темалар аайы-биле хувааттынган.

1. Экии, литературлуг номчулга (2 шак). С. Маршак. Календарьнын бирги хуну

С.Сарыг-оол. Ном. К.Ондар. Ужук дою

2. Ооренип, оорен (4 шак) Ч. Кара-Куске. Арыг-силиг, чараш бижиир

С.Сарыг-оол. Оореникчээ. С. Маршак. Школачы билип алзын

К-Э. кудажи. Ногаан, кок болгаш кызыл карандаштар; С. Баруздин. Берге бодалга;

Проект «Эртем чокта – эртен база дун».

3. Чылдын уелери.Тодуг-догаа кузумейни (3 шак) Б.Ховенмей. Куску хову

Г.Скребицкийнин-биле. Кус; В..Бианки. Сыйтылыы Куске; Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг «Кус».

4. Улустун аас чогаалы. Тоолдар (10 шак). Тыва улустун тоолу . Дилги биле Ала-Сааскан; Тыва улустун тоолу . Дилги биле Ала-Сааскан; Тыва улустун тоолу. Инек-Сокпа; Тыва улустун тоолу. Хунажык анай; Тыва улустун тоолу. Чаан биле Куске; Тыва улустун тоолу. Ийи куске; С. Бурбу. Бора-Шиижек; А.

Шоюн. Селбер Койгунак; К. Чуковский. Ыылааш-Сээк; Г.Скребицкийни-биле. Коданнын аян-чоруу; Проект «Эртем чокта – эртен база дун». 5. Тос чузун малымайны (5ш) С. Сарыг-оол. Бызаа С. Сарыг-оол. Бодаган; С. Сарыг-оол. Кулун. С. Сарыг-оол. Халбынмай; С. Сарыг-оол. Анай. К-Э.Кудажы. Анайжыгаш; Ч. Кара-Куске. Анайларым; Ю.Кюнзегеш. Узер хуна.

6. Бистин бичии оннуктеривис (5ш) Ю.Кюнзегеш. Койгунак. А. Пушкин. Кушкаш; О. Сувакпит. Шиижек оглу; М. Пришвинни-биле. Чараа-чечен; М. Пришвинни-биле. Дилгинин чеми. Проект. «Бистин бичии оннуктеривис».

7. Чылдын уелери. Аккыр харлыг кыжым. (5 шак). Е. Танова. Кышкы ыржыгаш

К. Ондар. Харжыгаш; Ч. Ондар. Чаа чылдын йорээли; С. Михалков. Чаа чылда; Класстан дашкаар номчулга; Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг «Кыжын».

8. Арыг-шевер кадыкшылдын ундезини. (3 шак). Л. Чадамба. Арыг-шевер;

К. Чуковский. Чунар херек; Н. Носов. Былчак хавактыг Федя;

9. Улустун аас чогаалынын биче хевирлери (5ш) Тывызыктажырынын дурумун;

А. Шоюн. Тып корунерем, уруглар; О. Сувакпит. Тывар сен бе? Л. Чадамба . Кым-дыр мен?; Когудуглер. Уругларнын ырылары; Проект. «Тывызыктар болгаш улегер домактарда саннар».

10. Тоогу болгаш тоолчургу чугаалар (2ш) Тоогу чугаа . мечи сылдыс; Тоолчургу чугаа. Инек буурээ.

11. Улус аразындан ие кара чымчак (3 шак). Л. Чадамба . Март сези; А. Даржай . Ава; Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг. Мээн авам.

12. Чылдын уелери. Хоглуг чазым. (4ш) С. Сарыг-оол. Чаагай час; С. Пюрбю. Час келди. В. Бианкини-биле. Ыяштарнын байырлалы;

13. Эштигде хоглуг, эптигде куштуг. (3 шак) И. Крылов. Куу, Рак болгаш шортан. Басня; Л. Толстойнуу-биле. Адазы болгаш оолдары. Басня; О. Сувакпит. Айбаангы Басня.

14. Ойнаксанчыг оюннар. (3 шак) К.Ондар . Ойнап чору; Матпаадыр; Проект «Тыва оюннар».

15. Кижиге болуру чажындан. (2 шак). Е. Танованы-биле. Хоокуй хокпештер ужун мегелепкеним; А. Гайдарны-биле. Тимур болгаш оон командазы.

16. Оске чоннарнын аас чогаалы. (2 шак). Узбек улустун тоолу. Эн эки белек; Татар улустун тоолу. Уш угбашкы.

17. Чонум чаагай ёзу-чанчылдары. (2шак). О. Саган-оолдуу-биле. Анчынын чугаазы. Класстан дашкаар номчулга.

18. Чылдын уелери. Чараш чайым. (5 шак). Э.Кечил-оол. Чечектерим; С. Сурун-оолдуу-биле. Диин оглу; С. Сурун-оолдуу-биле. Элик; Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг . Чайын; Проект. «Чайгы дыштанылга». Шупту 68 шак.